

บทที่ ๒

ศึกษาความกตัญญูกตเวทิต่างที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความกตัญญูกตเวทิต่างที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทผู้วิจัยได้ศึกษาถึง ความหมายของความกตัญญูกตเวทิต่าง ประเภทของความกตัญญูกตเวทิต่าง ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิต่าง ลักษณะของความกตัญญูกตเวทิต่าง ประโยชน์ของความกตัญญูกตเวทิต่าง และโทษของการไม่มีความกตัญญูกตเวทิต่าง ดังนี้

๒.๑ ความหมายของความกตัญญูกตเวทิต่าง

ความหมาย กตัญญูกตเวทิต่าง ได้ศึกษาถึงความหมายตามพจนานุกรม พระไตรปิฎก และตามทัศนะของท่านผู้รู้ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของความกตัญญูกตเวทิต่าง ไว้ดังนี้

ความกตัญญูกตเวทิต่าง หมายถึง การกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน ผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทิต่าง ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาแล้วยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทิต่าง และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทิต่างว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก^๑ ได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปกัระก่อน

๒. กตัญญูกตเวทิต่าง ผู้รู้อุปกัระที่เขาทำแล้วและตอบแทน

^๑ อด.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

บุพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่ท่านหาได้ยาก เพราะว่าหมู่สัตว์ส่วนใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้^๒

จากการศึกษาความหมายด้านภาษา คำว่า บุพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพพการีบุคคล, ในกฎหมาย คำว่าบุพการี หมายถึง บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้^๓ ซึ่งหมายรวมถึงอาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วย^๔ บุพการีบุคคลกับกตัญญูกตเวทีบุคคล กตัญญูกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพการีบุคคล

คัมภีร์อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูไว้ว่า ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา^๕

๒.๑.๒ ความหมายตามพจนานุกรม

กตัญญู เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้, ผู้รู้คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตเวที^๖ โดยแยกออกเป็น

กตัญญู เป็นคำกริยานามบุ๋มลงและคำวิเศษณ์ แปลว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนโดยปกติ มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการิ ชานาติ สีเลนาติ กตญญแปลว่า ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ ขนิตุ สีลมสสาติกตญญ แปลว่าผู้รู้อุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนมีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ อุปการิชานาติติ กตญญู^๗

^๒ มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

^๓ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

^๔ มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

^๕ ชุ.ช.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^๗ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

กตเวที เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำคุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์ หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^๘

กตเวที เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน แต่หากเป็นคำกริยานามบุลงจึงจะแปลว่า บุคคลผู้ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน^๙

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กตัญญู กตัญญูหมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้, ผู้รู้คุณท่าน เมื่อแปลขยายความ คำว่า **ความกตัญญู** หมายถึง ความรู้จักบุญคุณของผู้อื่นที่ได้ให้อุปการะแก่ตน ไม่ว่าคุณนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ส่วนคำว่า

กตเวที แปลตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายความว่า ผู้ประกาศคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน^{๑๐}

กตัญญูกตเวที หมายถึง ผู้รู้คุณและตอบสนองสนองหรือหมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน

ดังนั้น ความกตัญญูกตเวที ว่าโดยขอบเขตสามารถแยกได้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑. การแสดงความกตัญญูกตเวที ต่อบุคคลผู้มีความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นการส่วนตัว
๒. การแสดงความกตัญญูกตเวที ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดี

เกื้อกูลแก่สังคม เช่น การที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดง ความกตัญญูกตเวที ต่พระพุทธรูปเจ้าเนื่องจากพระองค์ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม เป็นต้น^{๑๑}

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^๙ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๖๔.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. อ่างแล้ว, หน้า ๘

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙.

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒-๓.

พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์ คำว่า “กตัญญู” หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นทำให้ “กตเวทิตี” หมายถึง ผู้สนองคุณท่าน และ “กตัญญูตา” หมายถึง ความเป็นผู้กตัญญู, ความเป็นผู้รู้คุณผู้อื่น^{๑๒}

๒.๑.๓ ความหมายตามทัศนะของนักปราชญ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ความกตัญญูว่าเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในสังคมต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่างๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้นต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดา เป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้สัตตวัตถุและพืชทั้งหลายด้วย^{๑๓}

ในพระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าบุคคลบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวกคือ

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน
๒. กตัญญูกตเวทิตี ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วตอบแทน

บุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทิตีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้อุปการะก่อน^{๑๔} จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วตอบแทน

จากการศึกษาความหมายทางด้านภาษา คำว่าบุพพการีนั้นหมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน บุพพการีบุคคล และในทางกฎหมาย คำว่าบุพพการี หมายถึง บิดารดา

^{๑๒} ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น ๒๕๕๒), หน้า ๑๙.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๙.

ปู ยา ตา ยาย แต่ในทางพุทธศาสนามีความหมายที่กว้างออกไป ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า เป็นต้น

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวว่า กตัญญูกตเวทิตะ เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความ กตัญญู ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทิตะไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกตัญญูก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีส่วนต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทิตะ คือ พยายามกระทำการตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๑๕}

ปิ่น มุกขนันต์ กล่าวว่า กตัญญูกตเวทิตะ วัชังนี้ กตัญญู หมายถึง คนที่รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำให้ตน ส่วนกตเวทิตะ หมายถึง คนที่รู้แล้วและตอบแทนคุณท่านด้วย คำว่า “กตัญญู” หากแปลเอาความทางปฏิบัติแล้ว หมายถึง “เห็นคุณท่าน” คือเห็นด้วยใจด้วยปัญญา คำว่า กตเวทิตะแปลตามตัว หมายถึงการประกาศคุณ หรือการทำให้เป็นที่รู้จักให้ปรากฏขึ้นแต่หากแปลเอาความตามภาษาไทย หมายถึงการตอบแทนคุณ^{๑๖}

พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวว่า ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทดแทนบุญคุณนั้นๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวทิตะ) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทนเรียกว่า คนกตเวทิตะ กตัญญูกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสะดวก^{๑๗}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า ความกตัญญูนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย

^{๑๕} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตะ เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^{๑๖} ปิ่น มุกขนันต์. แนวการสอน ตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๑.

^{๑๗} พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา ๒๕๓๖), หน้า ๒.

ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า “นิมิตต์ สาธุรูปานํ กตัญญูกตเวทิตา” แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏเป็นเครื่องหมายของคนดี^{๑๘}

พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิกโก) ได้กล่าวถึงความกตัญญูกตเวทิตาไว้ว่า ความกตัญญูเป็นความรู้สึกทางใจ เป็นต้นเหตุให้เกิดความ กตเวทิตา ความกตเวทิตา คือ การกระทำการอุปการะแก่ผู้ที่ได้เคยมีอุปการะแก่ตนมาก่อน ด้วยมุ่งหวังจะให้เป็นการตอบแทนบุญคุณ โดยไม่ได้หวังสินจ้าง หรือหวังจะให้เขาอุปการะตนมากขึ้น และอุปการะและการตอบแทนคุณต้องเป็นไปในทางที่ไม่เกิดโทษ^{๑๙}

สรุป กตัญญูกตเวทิตา หมายถึง การรู้คุณของผู้อื่น สิ่งอื่นที่กระทำประโยชน์แล้วแก่ตน ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แล้วตระหนักในพระคุณนั้นและหาโอกาสประกาศตอบแทนพระคุณ กตัญญูกตเวทิตา แบ่งเป็น ๒ ส่วนดังนี้ กตัญญู และ กตเวทิตา ดังนั้นกตัญญูกตเวทิตาจึงเป็นคุณธรรมที่มนุษย์ต้องมี และเป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒.๒ ประเภทของความกตัญญู

ประเภทของความกตัญญู ได้มีการศึกษาถึง ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า ความกตัญญูต่อพระสงฆ์ ความกตัญญูต่อบิดามารดา ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญ (คุณ) ความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ความกตัญญูต่อญาติ ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก ความกตัญญูต่อพระศาสนา ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ ความกตัญญูต่อสัตว์ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดังนี้

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไวกน

^{๑๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^{๑๙} พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิกโก). **กตัญญูกตเวทิตา**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟฟิคอาร์ต ๒๘ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖๓-๖๔.

นิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๐} โดยการนำหลัก สัจธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระปัญญา คุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศสัจธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสั่งควรประพฤติ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็นนาม กับ รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำให้สิ่งเลววิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิด คำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู^{๒๑} ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๙ ประการ^{๒๒}

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระองค์ คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุपाการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สุขตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกคุณไม่ลบลืมต่อ

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙๐.

^{๒๑} พระมหาสังเวท ธรรมเนตติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙๑.

พระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๔}

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสิ่งเคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นศาสนทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งแห่งกัลยาณมิตร ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ที่ศึกษาเจริญงอกงามขึ้นไปในชีวิตรัตนอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า^{๒๕}

พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ตามความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ
๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมรรค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๒๖}

ดังนั้น พระสงฆ์ จึงหมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่ฟังปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

การแสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๓ ไตร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๙๕.

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๒๒๗}

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ อุปถัมภ์พระสงฆ์ตามควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูในพระสงฆ์ ด้วยความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์^{๒๒๘} คือ ตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน

๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อบิฑามารดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิฑามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับฐานะของบิฑามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิฑามารดาไว้ ๔ ประการ^{๒๒๙} ได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พรหมมาติ มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพพจายาติ มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพพเทวาติ มาตาปิตโร)
๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิฑามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิฑามารดามีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อบุตร, กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์, มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี, และอุเบกขา คอยเพ่งดู

^{๒๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๒๒๘} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๔.

^{๒๒๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

อยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่ายชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

จากการศึกษาพบว่า การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร^{๓๐} เพราะคำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐ ดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๓๑}

ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๓๒} และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐ สูงส่ง การที่บิดามารดามีการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดียามยากที่บุคคลทั่วไปที่มีใช้บิดามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐเป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤตินั้นเช่นกับเทพ คือการไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความสุขความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิตเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้มีความเจริญรุ่งเรือง การที่บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤตินั้นดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดาล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๓๓} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพโดยสมมติจากมหาชน ได้แก่พระราชา และพระราชวงศ์
๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด
๓. วิสุทธิตเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันตชีนาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า

การที่เปรียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะธรรมสามารถยก

^{๓๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๓๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๓๓} ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

จิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม^{๓๔}

๓. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาได้อบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พุด ตลอดจนความรู้และ คุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมาบุตรจึงได้รับการอบรมสั่ง สอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดา เรียกว่า ปัจฉาจารย์

การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลของการอบรมสั่งสอนของบิดามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่ง สอนบุตรให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีค่ายิ่ง สำหรับชีวิต

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ซึ่ง เป็นผู้ที่ถูกศรัทธาไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุป การคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชาเช่นเดียวกับบิดา มารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล พระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคล อาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๓๕}

บุตรธิดาควรแสดงความกตัญญูทวดเทวี ตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดา คือ การตอบแทน คุณมารดาบิดาขณะยังมีชีวิตอยู่ เช่น การตอบแทนด้วยการปรนนิบัติเลี้ยงดู ช่วยทำกิจของท่าน ดำรง วงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท และการตอบแทนด้านจิตใจ เป็นผู้ที่เคารพเชื่อ ฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา ด้วยการให้ความสุขทางใจโดยการเลี้ยงใจของมารดาบิดาด้วยการไม่ กระทบเรื่องที่ทำให้กระทบกระเทือนทางด้านความรู้สึกที่ทำให้มารดาบิดาต้องทุกข์ใจ ทำแต่ความดีให้ท่าน ได้เกิดความสุขใจ และการชักจูงมารดาบิดาให้ได้ประพฤติธรรม ดำรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม

^{๓๔} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อครูอาจารย์

ในพระพุทธศาสนา ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร^{๓๖} ของศิษย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวช่วยให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๓๗} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความมีมิตรดี^{๓๘} มีสหชาติ^{๓๙} มีเพื่อนดี^{๔๐} ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์^{๔๑}” คำว่า กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่ผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

พระมหาสมปอง มุทิโต ได้เขียนบทวิเคราะห์ศัพท์ คำว่า อาจารย์ ไว้ใน คัมภีร์อภิธานวรรณานา ดังนี้ “สัสถานัน หิตํ อจฺรตฺติ อจฺริโย” แปลความว่า ผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ลูกศิษย์ชื่อว่า อจฺริยะ, “อาทเรน จริตพฺตฺติ อจฺริโย” แปลความว่า ผู้ที่ลูกศิษย์ควรประพฤติด้วยความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่า อจฺริยะ “อภิมุขํ กตฺวา จริตพฺตฺติ อจฺริโย” แปลความว่า ผู้ที่ลูกศิษย์ควรปฏิบัติทำให้เป็นเบื้องหน้า ชื่อว่า อจฺริยะ^{๔๒}

ครู มีฐานะเป็นปูชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนา

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๗.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), อ่างแล้ว, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๓๘} อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒๔/๒๑/๔๓-๔.

^{๓๙} อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๔๐} อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔-๒๔๙/๘๑-๘๕.

^{๔๒} พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณานา**. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยुरวงค์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒๒-๕๒๓.

คนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่า คนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สัทธิวินัยิก อันเตวาลิกได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สัทธิวินัยิก อันเตวาลิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพัตติตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมนท่าน ยึดเอาความกตัญญูเป็นอารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบัวมีคุณ^{๔๓}

๒.๒.๕ ความกตัญญูต่อญาติ

ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีนัยกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรา รู้จัก^{๔๔} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช่ก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกัน และมีอีก ๓ คำ คือ มิตร อำมาตย์ และสหาย จะมาด้วยกันเสมอ มีความหมายใกล้เคียงสอดคล้องกับคำว่าญาติ มิตร คือ คนรู้จักกัน เพราะการใช้ของในเรือนร่วมกัน เช่น ให้ของแก่กันและกัน หรือรับของจากกัน^{๔๕} อำมาตย์ คือ ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหารื้อกัน หรือไปมาด้วยกัน^{๔๖} สหาย คือ เพื่อนร่วมการงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย และผู้มีความเลื่อมและความเจริญร่วมกัน^{๔๗} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น

ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว

ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือกึ่งเดือน

ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น

ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกณฺธิ ซึ่งสนิทสนมกันมานาน

^{๔๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๔๔} พุทธศาสนิกชน, พุทธจริยา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

^{๔๕} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๔๖} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๔๗} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๔๓-๓๔๔.

เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร^{๔๘}

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสสาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง^{๔๙} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายรวมถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จัก มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเอง ญาติในความหมายอย่างกว้าง ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ความคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่งนั้น ทรงแสดงหลักการสากลไว้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้โลกเกิดสันติสุข จากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

จากการศึกษาพบว่า ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืน และเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมาก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัย ไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว แม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ย่อมหักหรือโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยต้านทาน แม้นต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องต้านทาน จึงสามารถตั้งมั่นอยู่ได้ ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ฉนใด มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเหมือนกัน ฉนนั่นกล่าวคือ จะเจริญและปลอดภัย ไม่มีอันตราย จำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืน ช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ แม้นต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่า ย่อมต้านทานพายุได้ พายุย่อมพัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวแม้เป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าของป่าให้หักโค่นได้”^{๕๐}

การแสดงความกตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดของความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งจำเป็นในสังคมโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสงเคราะห์ญาติ ชื่อว่าเป็นอุดมมงคล^{๕๑} จากการศึกษ พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญญาติตถจริยา คือ ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ในการเข้ามาบวชใน

^{๔๘} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๔๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๕๐} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๕๑} พุ.พุ. (บาลี) ๒๕/๕/๓

พระพุทธศาสนา^{๕๒} แม้ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันรุนแรงระหว่างญาติ^{๕๓} ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติ ยังเข้มแข็งให้อยู่ต่อกันได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างญาติ จึงเป็นไปแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเกิดจากความรู้สึกผูกพันทางจิต ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าวิทูรทัวะว่า “ร่วมเงาแห่งญาติ เป็นร่วมเงาที่เย็นสบาย”^{๕๔}

จากการศึกษาพบว่า การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควรแก่กาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของคนบางคนที่ขาดความรอบคอบในสิ่งอันเป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า ทรัพย์ ยศ ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบิรวาร เป็นสิ่งสำคัญกว่าญาติวงศ์ จึงมีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์เป็นต้นของตนเป็นเครื่องสงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและสนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติ เป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติ เมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล้มจมเหมือนต้นไม้อันไร้รากไร้กิ่ง ไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติโดยง่ายตาย เพราะฉะนั้น ผู้ใดดูหมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลียวแล ผู้นั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม

ดังนั้น ความกตัญญูต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูด้วยการสงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๕๕} ได้แก่

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคโห)
๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมมสงคโห)

^{๕๒} วิมหา. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗-๑๔๒.

^{๕๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗/๙๔.

^{๕๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๕๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) ได้พระนิพนธ์ถึงการสงเคราะห์ด้วยอามิส ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัวควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุเช่นการช่วยค่ารักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเย็บเย็บให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอมยอมความด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๕๖}

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย

ในพระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติและแสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของญาติ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคหะ การช่วยญาติเป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า การสงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะ

^{๕๖} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), **มงคลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

การสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๕๗}

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า”^{๕๘}

จากการศึกษาดังกล่าวทำให้ทราบว่า ความกตัญญูต่อญาติตามความหมายของพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ กตัญญูด้วยการการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้ศิลปวิทยา คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วยสติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คู่คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งที่ประเสริฐ สิ่งที่มีคุณค่าของชีวิต ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามีความสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญารักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๒.๖ ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

๑) การแสดงความกตัญญูต่อสถาบันชาติ

ในสถาบันแรก คือ ชาติ คำว่า ชาติ หมายถึง ประเทศ, ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคปลาย*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๒.

^{๕๘} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓.

ชนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน, ประชาชาติ
 กัว่า^{๕๙} ทุกคนที่อยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของ
 ตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูต่องชาติ และถือว่าเป็น
 กำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคง และเพื่อให้ประเทศชาติมี
 ความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง คนในชาติจะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่กลม
 กลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่องชาติต่อประเทศชาติ จึงต้อง
 ปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วิรัชชัย มีขอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติ พอสรุปได้ดังนี้

(๑) ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบัน
 สูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการะบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบันยังเป็น
 เอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น トラバใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ คนไทยและความเป็นไทยก็
 จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติ ศาสนาช่วยให้สังคมมีความสุข
 ประชาชนมีศีลธรรม ไม่เบียดเบียน ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กัน สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเป็น
 ศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนชาวไทยทั้งประเทศ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่
 จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของ
 ความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป

(๒) ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเทศไทยปกครองโดยระบอบ
 ประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ
 ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้
 กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะต้องดำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย

(๓) ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ ประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน
 ดังนั้น ในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศ จึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็น
 เอกราชความมั่นคง และผลประโยชน์ของชาติ

(๔) ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภาควุมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทย และ
 ช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๖.

“...ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งในใจ ทั้งในหมู่คณะ ทั้งชาติ”

(๕) สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

(๖) เสียสละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

(๗) ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริต และเสียสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

(๘) ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียสละเพื่อประเทศชาติ^{๖๐}

๒) การแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนา

พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจนบัดนี้ การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมนั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “ดูกรอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอ พระธรรมและพระวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๖๑}

พระพุทธดำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญพระธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^{๖๒} ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหมดอยู่กันตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิง และอ้างอิงเป็นมาตรฐานสุดท้ายในการตัดสิน

^{๖๐} วีระชัย มีขอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๖๑} ทิ.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๓.

ความ^{๖๓} โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่า ส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ข้ออนุญาต ส่วนนี้ควรเว้น ส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนา นี่ชื่อว่าคนกตัญญูต่อพระศาสนา^{๖๔}

ดังนั้น พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระพุทธศาสนาด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ของหอม รูป และตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชา คือบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา

๓) การแสดงความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจจะเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชากรราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ ผั่งแน่นลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในคุณงามความดีทุกด้านแก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบกับได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย^{๖๕}

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาชนต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ โดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมาย ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรม อันดีงาม ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต หมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่

^{๖๓} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทัณฑ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๙.

^{๖๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอตชีวติ ฉบับสมบูรณ์, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕๓

^{๖๕} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, อ่างแล้ว, หน้า ๖๘.

ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง สามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไป เมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วย เว้นการฉ้อราษฎร์บังหลวง ประกอบสัมมาอาชีพในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์^{๖๖}

จากการศึกษาพบว่า การแสดงความกตัญญูต่อสถาบันชาติ ด้วยการรู้คุณของแผ่นดินที่ตนได้อาศัยอยู่ ปฏิบัติหน้าที่ของตนเท่าที่จะสามารถทำได้ และจะต้องมีความพร้อมเพรียงรักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การแสดงความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนาด้วยอามิสบูชา และการปฏิบัติบูชา การแสดงความกตัญญูต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยการประพฤติตนเป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

๒.๒.๗ ความกตัญญูต่อสัตว์

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงนี้ จัดเป็นกรรมและเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลของกรรมเสมอ^{๖๗} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่เท่าเทียมกัน

พระขยสารโร ภิกขุ (ฌอน ชิเวอร์ตัน) ได้กล่าวไว้ว่า สัตว์ก็มีบุญคุณแก่มนุษย์ ตัวอย่างเช่น ไล่เตียนช่วยพรวนดิน มนุษย์จึงทำการเกษตรได้ นอกจากนี้ยังมี ช้าง ม้า วัว ควาย และสัตว์เลี้ยงอย่างอื่นที่มนุษย์เราใช้สอยประโยชน์ ดังนั้น ผู้ที่ซาบซึ้งในบุญคุณของสิ่งที่มีอุปการคุณแก่ตนแล้ว ให้ปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในลักษณะเป็นเพื่อนที่ดี และให้เราเป็นเพื่อนที่ดีของโลกที่เราอยู่ด้วย^{๖๘}

^{๖๖} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘.

^{๖๗} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๖๘} พระขยสารโร ภิกขุ. **หนังสือศีลพิธี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: คิวพรีนท์แมเนจเม้นท์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖-๓๐.

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เราก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เราอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน”^{๖๙}

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็นคนหรือวัตถุสิ่งของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา สัตว์บางชนิดให้น้ำมันแก้มนุษย์ เมื่อมันตายลงไป มนุษย์ก็เอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋าใส่สตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี

มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักธรรมพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ควรเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๗๐}

^{๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓/๕๐๒.

^{๗๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕/๕๓๓.

๒.๒.๘ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ^{๗๑} ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์^{๗๒} ได้แก่ ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๗๓}

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ ดังนั้น ธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

จากการศึกษาพบว่า ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๗๔} พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๗๕}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันนารี้นรมย์^{๗๖} ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พัก

^{๗๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, อ่างแล้ว, หน้า ๔๒๐

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐๗

^{๗๔} วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หัตถบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้, ปริญาอักษร ศาสตร มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๗๕} พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, ปริญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๗๖} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๔๗/๘๖.

อาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน^{๗๗}

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ ภายใต้อภิปุญญาธรรมชาติดันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติดันมีอยู่อย่างจำกัดได้อย่างไร จากการศึกษา พบว่าในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งมวล ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาเวทมนตร์ว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วนำน้ำไหลพุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้ถอนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเตือนเหล่าพ่อค้าว่า

บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ใด

แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็สมควรทำลาย

เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม^{๗๘}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็ต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ และการที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทวาทินในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและทำที่ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๗๙}

^{๗๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๗๘} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๕๑/๒๔๗.

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

๒.๓ ความสำคัญของความกตัญญูทเวท

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูทเวทไว้หลายแง่มุม คือ ความกตัญญูทเวทในฐานะเป็นคุณธรรมอันเป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเครื่องหมายของคนดี กตัญญูทเวทที่บุคคลหาได้ยาก เป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลชีวิต และความสำคัญของความกตัญญูทเวทในพระไตรปิฎก ดังนี้

๒.๓.๑ ความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานของคนดี

ความกตัญญูทเวทที่ได้ชื่อว่าเป็นพื้นฐานของคนดีเพราะว่าคุณธรรมข้อนี้เป็นมารดา เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆ หากจะเปรียบกับต้นไม้ ความกตัญญูทเวทเป็นดั่งรากไม้ คุณธรรมอื่นก็เปรียบกับลำต้น กิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้นได้เพราะอาศัยรากอันใด ความกตัญญูทเวทก็เป็นต้นกำเนิดหรือเป็นรากฐานแห่งความเจริญงอกงามของคุณธรรมอื่นฉนั้น และคนที่มีความกตัญญูทเวทเป็นรากฐานจะเป็นผู้ฝึกฝนในการทำความดีมากขึ้นเพราะธรรมชาติของความกตัญญูทเวทก็จะก่อให้เกิดสำนึกดี มีหิริคือความละอายใจตนเองในการทำผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง โอดัปะความสะดุ้งกลัวต่อความผิดด้วยสำนึกถึงผลคือความทุกข์ที่จะได้รับการทำผิดนั้นๆ รวมทั้ง เป็นฐานแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เช่น สัมปติบัญญัติ ข้อปฏิบัติของคนดี คือ

- ๑) ทาน การให้แบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- ๒) ปัพพัชชา การเว้นจากการเบียดเบียนกัน
- ๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การปฏิบัติดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข

การวธรรม ๖ คือ

- ๑) พุทธคารวตา ความเคารพนับถือในพระพุทธเจ้า ด้วยการกราบไหว้บูชา ตั้งใจปฏิบัติตามธรรม
- ๒) ธัมมคารวตา ความเคารพนับถือพระธรรมด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน
- ๓) สังฆคารวตา ความเคารพนับถือพระสงฆ์ด้วยการกราบไหว้แสดงกิริยานอบน้อมต่อท่าน
- ๔) สิกขาคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการศึกษา ด้วยการตั้งใจศึกษา ไม่เกียจคร้าน
- ๕) อัปมาทคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อ ในความไม่ประมาทเลินเล่อ
- ๖) ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในการปฏิสันถาร ด้วยการไม่ทำตนให้เป็นคนใจแคบ

สังกตธรรม ๔ คือ

- ๑) ทาน การให้ปันสิ่งของช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- ๒) ปิยวาจา การพูดคำไพเราะเป็นไปเพื่อประโยชน์
- ๓) อตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
- ๔) สมานัตตการเป็นคนไม่ถือตัว

ฆราวาสธรรม ๔ คือ

- ๑) สัจจะ ความซื่อสัตย์ เทียงธรรมเที่ยงตรงในหน้าที่ จริ่งใจต่อมิตร กตัญญูทเวทต่อผู้มีพระคุณ
- ๒) ทมะ ความข่มใจ ข่มอารมณ์
- ๓) ขันติ ความอดทนอดกลั้น ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคปัญหา
- ๔) จาคะ ความเสียสละ ไม่ใจแคบ ไม่ตระหนี่เป็นต้น

ความกตัญญูทเวทเป็นคุณธรรมพื้นฐานส่งเสริมให้คุณธรรมข้ออื่นๆ เจริญขึ้นและแผ่กว้างไพศาลมากขึ้น และส่งเสริมให้กตัญญูทเวทที่บุคคลทำความดีมากยิ่งขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานของคนดีอย่างแท้จริง

๒.๓.๒ ความกตัญญูทเวทเป็นเครื่องหมายของคนดี

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความกตัญญูทเวทเป็นเครื่องหมายของคนดีไว้ ดังมีพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญุตเวทิตา แปลว่า ความกตัญญูทเวท เป็นเครื่องหมายของคนดี^{๘๐}

คำว่า เครื่องหมาย เป็นคำนามหมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำหรือกำหนดรู้^{๘๑} หรือเครื่องหมายที่เป็นสิ่งกำหนดรู้เป็นคนดีหรือไม่อย่างไร ทางพระพุทธศาสนามีเกณฑ์พิจารณามากมายแต่ที่เน้นอย่างหนึ่งก็คือกตัญญูทเวทิตาธรรมเป็นสิ่งบ่งบอกคุณสมบัติความเป็นคนดีของบุคคล กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัตบุรุษหรือคนดีทั้งหลายมีความกตัญญูทเวทเป็นเครื่องหมาย ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสรกัณฺฑก ความว่า

^{๘๐} ธรรมสภา, พุทธศาสนสุภาษิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐.

^{๘๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๒.

บุคคลใดเป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชญ์
มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง ช่วย
กระทำการของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ
บัณฑิต เรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ^{๘๒}

ในพุทธพจน์ที่ปรากฏในสัปปริสสูตร ความว่า

สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน
ทั้งกลางคืนและกลางวันยอมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คน
หม่มากเมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน
ยอมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม^{๘๓}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้กล่าวไว้อีกว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิสัตบุรุษ คือ
เป็นพื้น ชั้นแห่งจิต หรือระดับจิตใจ ของคนที่มีคุณธรรม ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย
ความว่า

สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวทีความเป็นคนกตัญญู
ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็น
คนกตัญญูและความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ^{๘๔}

สรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของสัตบุรุษหรือคนดีบุคคลไม่ว่าจะมี
ความรู้ความสามารถหรือประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานอย่างไรก็ตาม หากไม่มีความกตัญญู
กตเวทีก็เป็นคนดีไม่ได้ เพราะขาดสัญลักษณ์แห่งความดีนั่นเอง

๒.๓.๓ กตัญญูกตเวทีเป็นบุคคลที่หาได้ยาก

การแสวงหาทรัพย์สมบัติหรือบิรวารสมบัตินั้นหาได้ไม่ยากนัก และการแสวงหาคนดีที่มี
คุณธรรมอื่นก็หาได้ไม่ยากเช่นเดียวกัน แต่การแสวงหากตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก ดังพุทธพจน์ที่
ปรากฏในอาสาทุปปขหรรค ความว่าบุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก คือ

^{๘๒} ขุ.ชา.จตตารีส. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘

^{๘๓} อัง.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๔๘.

^{๘๔} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

๑. บุพพการี(ผู้ทำอุปการะก่อน)

๒. กตัญญูกตเวที(ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน)^{๘๕}

อุปสรรคของบุพพการีชนคือค้นหาหรือความอยากเพราะเหตุว่าต้นหานั้นทำให้คนเห็นแก่ตัว เมื่อบุคคลเห็นแก่ตัวแล้วก็เป็นการยากที่จะทำอุปการะให้แก่คนอื่นจะช่วยเหลือใครจะทำการงานใด ๆ ก็มักคิดถึงผลตอบแทนไว้ก่อนเมื่อไม่มีผลตอบแทนใดๆก็ย่อมไม่ทำอุปการะใดๆ ฉะนั้นต้นหาจึงถือว่าเป็นอุปสรรคของบุพพการีชน

ปฏิบัติหรือสิ่งเป็นอุปสรรคของความกตัญญูกตเวทีได้แก่อวิชชาคือความไม่รู้ความโง่ ความเขลา ความจนปัญญา การไม่รู้จักบาป ไม่รู้จักบุญ ไม่รู้จักคุณ ไม่รู้จักโทษไม่รู้ว่าจะอะไรเป็น ประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ ไม่รู้จักรับผิชอบชั่วดีเมื่อไม่รู้อย่างนี้แล้วก็ย่อมไม่รู้จักคุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตนและไม่ตอบแทนคุณนั้น ต้นหาและอวิชชาจึงเป็นเหตุสำคัญทำให้บุพพการีชนและกตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยาก

ในทูลลภสูตร (ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก) ได้กล่าวถึงบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก คือ

๑. ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้

๓. กตัญญูกตเวทีบุคคล^{๘๖}

ในปิณฑยานิสสูตร ได้แสดงไว้ว่า การปรากฏของบุคคล ๕ จำพวกเป็นเรื่องยากคือ

๑. ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก

๒. บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก

๓. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วหาได้ยากในโลก

๔. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นผู้ปฏิบัติตามสมควร แก่ธรรม หาได้ยากในโลก

๕. บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้วเป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล หาได้ยากในโลก^{๘๗}

^{๘๕} อิง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๘๖} อิง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

^{๘๗} อิง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๓๓๔.

เหตุที่บุพพการีบุคคลและกตัญญูทเวที่บุคคลหาได้ยากเพราะมีอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือนดังกล่าวนี้ ก็เพราะผู้เป็นบุพพการีและกตัญญูทเวที่เป็นเพียงผู้สงเคราะห์ อนุเคราะห์ตอบแทนคุณกันด้วยความจำเป็นและจำใจ ด้วยว่าเมื่อไม่ทำก็เกรงจะถูกนินทา หรือทำด้วยความปรารถนาให้โลกสรรเสริญ ยากจะหาผู้ที่ดำเนินตามธรรมดั่งนั้นโลกจึงได้บุพพการีหรือกตัญญูทเวที่ในลักษณะบุพพการีเทียม และกตัญญูทเวที่เทียม เช่นกับการแสวงหาทรัพย์ ง่ายสำหรับคนที่หาได้แต่เป็นการยากที่จะได้มาโดยสะดวกและคล่องใจในทางสุจริต จึงกล่าวได้ว่าบุพพการีบุคคลและกตัญญูทเวที่บุคคลหาได้ยาก เพราะเป็นการยากที่จะประจวบเหมาะกันทั้งสองฝ่าย

ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ว่า กตัญญูทเวที่บุคคลหาได้ยากนั้น พอจะแยกวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ การรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน และการตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม ซึ่งอธิบายได้ ดังนี้

๑. การรู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณ บุพชนมีจิตที่ประกอบด้วยอวิชาและตัณหา จึงตั้งอยู่ในความเห็นแก่ตัวไม่เห็นแก่คนอื่นดังกล่าว เมื่อเห็นทางได้ดีก็ยอมฉวยโอกาส เมื่อได้แล้วก็ไม่อยากแบ่งปันให้ใคร ประกอบกับความมุ่งหมายในสุขแห่งชีวิต เมื่อยามเป็นเด็กก็เห็นแก่การเล่นสนุกสนาน เติบโตก็มุ่งศึกษาศิลปวิทยา เมื่อประกอบอาชีพมีทรัพย์สมบัติก็มุ่งไปทางแสวงหาครอบครัว มีสามีภรรยาแล้วต่างก็หลงใหลในกันและกันมุ่งหาความสุขให้กันและกันมากกว่าจะคิดตอบแทนคุณของมารดาบิดาหรืออุปการีชนอวิชาและตัณหาเปรียบเช่นแม่น้ำที่คอยขวางกั้นปฏิการคุณของบุพชนเพราะต่างมุ่งแสวงหาประโยชน์สุขส่วนตนฝ่ายเดียว จึงทำให้ขาดการตอบแทนคุณเช่นการที่รู้คุณของยาแต่เมื่อตัวเองไม่ได้ใช้ก็ไม่รู้ค่าหรือประโยชน์ในการกำจัดโรคภัยของตนเกษตรกรรู้ว่าแผ่นดินมีคุณในการทำไร่ทำนา แต่ก็มุ่งหมายเพียงผลผลิตจากนา ไม่บำรุงรักษาผืนดิน คนทั่วไปดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ รู้ว่าปัจจัยสี่มีคุณแก่ตนในด้านใด ในกาลใด ก็เห็นคุณเฉพาะในด้านนั้นในกาลนั้นเท่านั้นไม่ได้ตอบแทนด้วยการบำรุงรักษาหรือพัฒนาให้ดีขึ้น ก็เพราะอวิชาและตัณหากันไว้

๒. การตอบแทนคุณด้วยหวังสิ่งตอบแทน ดังที่กล่าวว่าบุพชนนั้นมีอวิชาและตัณหาเป็นเจ้าเรือน ดังนั้นจิตของบุพชนจึงเจือด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นแรงผลักดันให้มุ่งแสวงผลแห่งโลกียสุขคือทรัพย์ ยศ สุข สรรเสริญ ว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนาและเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จในชีวิตหรือเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือมุ่งในเรื่อง กิน กาม เกียรติ นั่นเอง เพราะตัณหาเป็นเครื่องยึดให้คนติดอยู่กับโลกียสุข ด้วยเหตุนี้โดยทั่วไปการตอบแทนคุณจึงเป็นเรื่องการแสวงหาผลประโยชน์ เช่น ลูกสร้างทำดีเพราะหวังการสนับสนุนจากมารดาบิดาลูกศิษย์สร้างทำดีเพราะหวัง

ความสำเร็จการศึกษา ลูกน้องสร้างทำดีเพื่อเอาใจเจ้านายหรือเพื่อได้ยศตำแหน่ง นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานของรัฐสร้างทำดีเพื่อหวังผลทางการเมืองหรือผลตอบแทนในหน้าที่ของตน คนใน สังคมสร้างทำดีต่อกันด้วยมุ่งหมายให้โลกสรรเสริญ ให้สังคมยอมรับนับถือว่าเป็นคนดี จึงทำอุปการะ ตอบแทน คือไม่ได้ทำปฏิการคุณจากมโนสำนึกด้วยความบริสุทธิ์ใจ จึงทำอะไรก็ตามต้องมีประโยชน์ ผ่องแผ้วหรือที่เรียกว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อนในการทำอุปการคุณและตอบแทนคุณ ทั้งนี้เพราะ บุคคลมีจิตเจือด้วยตัณหานั่นเอง

๓. การตอบแทนคุณที่ไม่ถูกกฎหมายและไม่ถูกธรรม เพราะความมุ่งหมายทางโลกียสุข และการตอบแทนคุณกันโดยมุ่งหมายซึ่งผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง จึงก่อให้เกิดการตอบแทนคุณที่ไม่ชอบ ธรรม และผิดกฎหมายด้วยเหตุที่ไม่รู้แจ้งในความหมายของการตอบแทนคุณ และไม่สามารถต้าน กระแสแห่งตัณหาได้ จึงมีข้อสรุปการตอบแทนคุณว่า เป็นความดี เป็นสิ่งที่โลกยกย่องสรรเสริญและ เป็นสิ่งที่ต้องกระทำไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นคนเนรคุณ ออกตัญญู เพราะต้องการความดีอย่างนี้จึงมีการ ตอบแทนคุณกันผิดหลักธรรมและหลักกฎหมาย เช่นลูกยอมทำทุจริตประพฤติดิฉิลาธรรมกฎหมาย เพื่อได้เงินเลี้ยงดูพ่อแม่ ครอบครัว ลูกน้องยอมกระทำความผิดเพื่อเจ้านาย คนทั่วไปยอมทำความผิด หรือประพฤติดุจริตด้วยมุ่งหมายประโยชน์แก่คนที่มิอุปการะแก่ตน เพราะมีแต่ความรู้ว่าการตอบแทน คุณเป็นความดี แต่ขาดhiriและโอตตปปะ และขาดปัญญอันเป็นสัมมาทิฐิในการพิจารณาตรอง เหตุผล ด้วยอุกอวิชาและตัณหาครอบงำจิตนั่นเอง

อนึ่งโดยธรรมดาคนทั่วไป มักจะรู้คุณมากกว่าตอบแทนคุณ ในลักษณะของการ แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือ ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันโดยมุ่งหมายผลตอบแทน ในรูปของผลงาน ชื่อเสียง เกียรติยศ การยอมรับทางสังคม มิใช่ทำอุปการะหรือประโยชน์ต่อกันด้วย มุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สุขด้วยความบริสุทธิ์ใจประกอบกับสังคม ถูกกระแสบริโภคนิยม ทุนนิยม และประโยชน์นิยมครอบงำ ทำให้การทำอุปการคุณต่อกันเป็นไปในลักษณะของการมุ่งประโยชน์ตอบ แทน มิใช่อุปการะที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อกัน ดังนั้นคนในสังคมจึงมีลักษณะความเป็นผู้กตัญญูคือ รู้คุณแต่ไม่ตอบแทนคุณหรือตอบแทนคุณ ก็เป็นลักษณะของการตอบแทนผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และบางครั้งการตอบแทนก็ไม่ถูกธรรม ไม่ถูกกฎหมาย เพราะฉะนั้นกตัญญูทวิบุคคลที่แท้จริงจึงหา ได้ยาก

๒.๓.๔ ความกตัญญูทวายเป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต

มงคล คือประโยชน์ หรืออานิสงส์อันเป็นเหตุเครื่องเจริญสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะความกตัญญูทวายเป็นเหตุ เช่นการอุปฐากมารดาบิดา เป็นมงคล ดังพุทธพจน์ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายว่า “...การปรนนิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ในโลกนี้นั้นแล เขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๘๘}

ความกตัญญูทวายเป็นคุณธรรมสำคัญที่เป็นคุณเครื่องให้เกิดการประพาสดีประพาสเป็นสุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์ชีวิต ดังนี้

๑. ความกตัญญูทวายเป็นเหตุให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญคนเราในโลกนี้มีสถานะเป็นผู้ทำอุปการะก่อนและเป็นผู้ตอบแทนคุณ หรือเป็นผู้ที่ต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุญคุณของกันและกัน การที่ได้รับการเลื่อมใสจากมารดาบิดาหรือได้รับอุปการะคุณอื่นๆ จากผู้อื่นแล้วตอบแทนคุณ ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญนับว่าเป็นคนดี กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมคือความกตัญญูเป็นคนมีเสน่ห์ ย่อมประกอบไปด้วยการประพาสทางกายวาจาและใจที่อ่อนน้อม อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์และภักดี มีความประพาสสุจริตและเป็นประโยชน์ ย่อมให้เกิดความอึ้งใจและภูมิใจแก่คนในสังคม ดังเป็นที่ประจักษ์ว่าสังคมเมื่อนับถือยกย่องว่าใครเป็นคนดีหรือไม่ก็ยึดเอาความกตัญญูทวายเป็นที่ตั้ง ดังนั้นความกตัญญูทวายเป็นเหตุให้เกิดมงคลหรืออานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ

๒. ความกตัญญูทวายเป็นเหตุให้ได้รับความเจริญรุ่งเรือง โดยที่คนมีความกตัญญูทวையานั้น ตระหนักว่าความกตัญญูทวายเป็นการประพาสตนเป็นคนดี ย่อมมุ่งแสวงหา หรือสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเป็นที่ตั้งเช่นการตั้งใจศึกษาศิลปวิทยา การไม่ประพาสตนเสื่อมเสีย การทำหน้าที่ของลูก มีการเลื่อมใสอุปถัมภ์มารดาบิดาให้เป็นสุขเป็นต้น ย่อมให้ประสบการงานที่ดี ได้รับการสนับสนุนในหน้าที่กิจการงานต่าง ๆ คือประสบความสำเร็จในชีวิตโดยง่ายและมีความมั่นคงในชีวิตด้วยหน้าที่การงานของตน กล่าวคือคนที่มีคุณธรรมกตัญญูทวையานั้นเป็นผู้ที่สร้างหลักฐานและความมั่นคงแก่ชีวิตได้ ถึงที่สุดแม้ประสบภัยต่าง ๆ ก็สามารถผ่านพ้นย่อมได้ประสบมงคลหรืออานิสงส์คือความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

^{๘๘} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเตียง, มงคลสูตร “ว่าด้วยมงคล ๓๘ ประการ”, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเตียง, ๒๕๓๕), หน้า๓๙.

๓. ความกตัญญูทเวทีเป็นเหตุให้ประสบความสุขในโลกนี้และโลกหน้าความกตัญญูทเวทีให้เกิดมงคลคือ การได้รับการยกย่องนับถือ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตแล้ว ย่อมให้เกิดมงคลแก่ผู้มีคุณธรรมนี้อีกประการหนึ่งคือเป็นผู้มีความสุขในโลกนี้และในโลกหน้า ด้วยว่าผู้มี ความกตัญญูทเวทีนั้นประพฤติตนด้วยมุ่งหมายตอบแทนคุณบุพพการีชนย่อมประพฤติเป็นประโยชน์ เว้นการทุจริตทั้งปวง เมื่อมีความขยันหมั่นเพียรก็แสวงหาทรัพย์ได้ เมื่อได้ทรัพย์มาย่อมรู้จักรักษาเพื่อเลี้ยงดูตนเองและตอบแทนบุพพการีบุคคล ย่อมเลือกคบภักตยาณมิตร และรู้จักเลี้ยงชีวิตตามกำลังแห่งทรัพย์ รู้คุณค่าแห่งทรัพย์ที่หามา เช่นนี้ชื่อว่าได้ความสุขที่เกิดจากความมั่นคงแห่งชีวิตมีความสุขใจภูมิใจในทรัพย์สินและความมีหลักฐานมั่นคงของตน มีความสุขและภูมิใจในการใช้จ่ายทรัพย์ที่ไม่ขัดสนของตน มีความสุขและความภูมิใจในการไม่เป็นหนี้ของตนและมีความสุขและภูมิใจในการมีกิจการงานที่ไม่มีโทษของตน อันนี้เป็นความสุขในส่วนปัจจุบันที่คนมีกตัญญูทเวทีพึงได้รับ

ในส่วนความสุขในโลกหน้านั้นหมายเอาความเป็นผู้ไปสู่สุคติเป็นที่ตั้ง คนมีความกตัญญูทเวทีเมื่อมีความมั่นคงแห่งชีวิตดังกล่าวแล้ว ย่อมสั่งสมประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป กล่าวคือความตั้งมั่นในศรัทธาความเชื่อที่ว่าทำความดีได้ดี ทำความชั่วได้ชั่ว ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากายวาจาเรียบร้อยมีระเบียบวินัยในการดำเนินชีวิต ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เฉลี่ยความสุขแก่ผู้อื่น สร้างอุปการคุณแก่คนและสังคม ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเป็นผู้ตระหนักในเหตุผล รู้ดีชั่วตั้งในหลักโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิต ระลึกข้างหลัง ระวังข้างหน้า มั่นคงในคุณธรรมเช่นนี้ย่อมมีสุคติเป็นเบื้องหน้าอันนี้เป็นความสุขในส่วนโลกหน้าที่คนมีกตัญญูทเวทีพึงได้รับเป็นมงคลหรืออานิสงส์แก่ชีวิต

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูทเวที ไว้ว่า มนุษย์ควรมีความกตัญญูทเวทีเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจ หากปราศจากความกตัญญูทเวทีโลกก็จะมีแต่ปัญหา จะมีความทุกข์เดือดร้อน เพราะเมื่อมนุษย์ไม่มีหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจก็จะมี ความเห็นแก่ตัว ไม่คิดถึงพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ครูบาอาจารย์ หรือสิ่งที่เคารพในทางศาสนา ใจจะตกไปอยู่ในอำนาจของกิเลส เมื่อใจไม่มีเครื่องยึดเหนี่ยวก็สามารถทำสิ่งที่ผิดศีล ผิดคุณธรรม ผิดจริยธรรมได้^{๘๙}

^{๘๙} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). (ม.ป.ป.), กตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา) หน้า ๕-๒๕.

ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญู ๔ ประการ คือ เป็นสัตบุรุษ เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ประสพแต่ความสุข และควรแก่การยกย่อง ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๙๐} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ
๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๙๑} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้
๓. ประสพแต่ความสุข^{๙๒} เนื่องจากประพัตติตนถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย
๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๙๓} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

สรุป ความกตัญญูกตเวทีคือความสำนึกในอุปการคุณที่มีต่อตน แล้วกระทำตอบแทนอย่างถูกต้องเหมาะสม ความกตัญญูกตเวทีมีหลักการสำคัญคือ การรู้อุปการคุณและการตอบแทนคุณอย่างถูกต้องตามทำนองครองธรรม ความสำคัญของความกตัญญูมี ๔ ประการ คือ ความกตัญญูที่เป็นพื้นฐานของคนดี เป็นบุคคลหาได้ยาก ก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต และควรค่าแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะความกตัญญูคือสิ่งจำเป็นต่อการสร้างชีวิต เพราะเป็นสิ่งที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจ

๒.๔ ลักษณะของความกตัญญู

ลักษณะของความกตัญญูตามทัศนะของท่านผู้รู้มี ๒ ลักษณะ และในพระไตรปิฎก ดังนี้
ปิ่น มุทุกันต์ กล่าวลักษณะของความกตัญญู ไว้ ๒ ลักษณะ^{๙๔} คือ

^{๙๐} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๙๑} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๙๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๙๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

^{๙๔} ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า

๑. กตัญญูชั้นสามัญ เป็นการรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตน จะยอมรับรองว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปะวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง รู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตี คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูชั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูชั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักน้อมทั้งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา

ความกตัญญูกตเวทิตีมีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทิตีต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิตีต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม

ดังนั้น ความกตัญญูชั้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่นทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูชั้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตาม

สมคิด เหลาฉลาด กล่าวว่า ลักษณะของคนมีความกตัญญู เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะ^{๙๕} ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่า ผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้ แม้จะใช้ได้ แต่มิใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่านหรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

^{๙๕} สมคิด เหลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, **หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**, (สาขาวิชา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
- ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๙๖}

หรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็นครูหรืออาจารย์ ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังต่อไปนี้

- ๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- ๒) เข้าไปคอยรับใช้
- ๓) เชื้อฟิง
- ๔) ดูแลปรนนิบัติ
- ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๙๗}

จากการศึกษาลักษณะของความกตัญญูมี ๒ ประเภทคือ กตัญญูชั้นสามัญคือการรู้อุปการคุณที่บุคคลกระทำแก่ตน ส่วนกตัญญูชั้นสัตบุรุษ คือ ความกตัญญูชั้นสูง หมายถึงการรู้จักคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของบุคคลอื่น และลักษณะอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ มี ๒ ลักษณะ คือ การประกาศคุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ดังนั้น ลักษณะของความกตัญญู มี ๔ ประการ คือ เป็นสัตบุรุษ เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ประสพแต่ความสุขและควรค่าแก่การยกย่องสรรเสริญ

สรุป ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวที ก็คือ การรู้คุณผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

^{๙๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

๒.๕ ความกตัญญูทเวที ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

ความกตัญญูทเวทีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่สำคัญคือกล่าวถึงความกตัญญูทเวทีที่มีต่อมารดา บิดา มีเรื่องกตัญญูทเวที ตักกิลชาดก สุวรรณสามชาดก โสนันทชาดก และชยัททิสชาดก

๒.๕.๑ การกตัญญูทเวทีบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา ในพระพุทธานุศาสน์นั้นพระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าภิกษุนำมารดาไปยังวิหารปรนนิบัติอยู่ไซ้ อย่างถูกต้องพึงทำบริกรรมทุกอย่าง พึงให้ของเคี้ยวของบริโภค ด้วยมือตนเอง ส่วนบิดา ภิกษุพึงทำกิจทั้งหลาย มีการให้อาบน้ำ และการนวด เป็นต้น บำรุงด้วยมือของตน เหมือนอย่างบำรุงสามเณร ฉะนั้น แมื่อนามภิกษุ-ภินทบาท (ภินทบาทที่ภิกษุยังมีได้แต่ต้อง) ภิกษุทำให้แก่บิดามารดาก็ไม่เป็นอาบัติ ไม่เป็นการยังสัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้สัทธาไทยให้ตกไปหรือไม่ให้เสียสัทธา ภิกษุให้สิ่งของของตนแก่บิดามารดาของตน โดยนำไปให้เอง หรือให้คนอื่นนำไปให้ก็ได้ หรือเรียกบิดามารดามารับเอง ใช้ให้คนอื่นไปเรียกท่านให้มารับเอาก็ได้ไม่เป็นอาบัติ^{๔๘}

๒.๕.๒ ตักกิลชาดก ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตกุมาร เรื่องที่มารดาบอกให้บิดามารดาไป จึงช่วยปู่ให้รอดตายและออกอุบายให้บิดาขับไล่มารดาออกจากบ้านเพื่อให้สำนักและพระโพธิสัตว์ได้ปรารถธรรมว่า ผู้ใดมีความชั่วช้า เบียดเบียนพ่อแม่ผู้ไม่ประทุษร้ายตน เมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้น จะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนผู้ใดบำรุงพ่อแม่ด้วยข้าวและน้ำเมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้น จะขึ้นสวรรค์ อย่างไม่ต้องสงสัย^{๔๙}

๒.๕.๓ สุวรรณสามชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลักขัยยิง ด้วยลูกศร ด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าสุวรรณสามเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป สุวรรณสามได้ทูลขอร้องว่า ให้พระเจ้าปิลักขัย ช่วยเลี้ยงดูมารดาบิดาแทนท่าน พระเจ้าปิลักขัยเข้าพระทัยว่าสุวรรณสามดาบสตายแล้ว จึงเสด็จไปนำมารดาบิดาของสุวรรณสามดาบสมาดูศพ เมื่อดาบสทั้งสองสัมผัสร่างของบุตรจึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้น จึงได้ทำสักกิริยาขอให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้ เทพธิดาซึ่งเคยเป็นมารดาของสุวรรณสามก็

^{๔๘} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒ , (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๐๙-๒๑๒.

^{๔๙} ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๘๘/๓๓๗.

มาช่วยทำสังกิริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามฟื้นขึ้น จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลักขะและให้ตั้งอยู่ในศีลห้า และแสดงหลักความกตัญญูทเวที ความว่า

บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม่เทวดา
ก็เฝ้าวยารักษาบุคคลผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น
บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม่นักปราชญ์
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้น
ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๐๐}

๒.๕.๔ โสณนันทชาดก แสดงให้เห็นว่า บุคคลที่ยึดมั่นและประพฤติคุณธรรมคือความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดาด้วยการกระทำที่เป็นกุศลกรรม ตอบแทนบุญคุณด้วยมุ่งหมายให้เกิดความสุขสบายด้วยปัจจัยสี่ คือด้านอาหาร บำรุงด้วยข้าวและน้ำ ด้านเครื่องนุ่งห่มบำรุงด้วยผ้าห่มห่มเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ด้านที่อยู่อาศัย บำรุงด้วยผ้าห่ม ที่นอนวัตถุสิ่งของอื่นๆ และด้านสุขภาพอนามัย บำรุงด้วยการปรนนิบัติ พัดวีล้างเท้าให้ท่านทั้งสอง เป็นการกตัญญูในด้านมุ่งหมายให้เกิดความสุขทางกายภาพ การกระทำความดีกล่าวข้างต้นจัดเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ บุตรธิดาที่ประพฤติเช่นนี้ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในปัจจุบันและในโลกหน้า^{๑๐๑}

๒.๕.๕ ชยัททิสชาดก ได้กล่าวถึง พระโพธิสัตว์สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยทิตฺตทรวงพระนามว่า อลีนัสตฤกุมาร ทรงแสดงความกตัญญูยอมสละพระชนม์ชีพของพระองค์ให้ยักข์กินแทนบิดา แต่ยักข์เกิดเลื่อมใส จึงยอมปล่อยไปและตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ คำสอนที่พระโพธิสัตว์แสดงแก่ยักข์ความว่า “บุคคลใดยอมตายเพื่อปลดปล่อยบิดาตนหรือเพราะเหตุแห่งมารดา บุคคลนั้นไปสู่ปรโลก แล้วเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขและอารมณอันเลิศ”^{๑๐๒}

ชาดกนี้แสดงให้เห็นว่า บุตรธิดาผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรม คือ ความกตัญญูทเวทีด้วยการยอมสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องคุ้มครองมารดาบิดาของตนไว้ ย่อมประสบแต่ความสุขความเจริญทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากล่วงลับจากโลกนี้ ไปแล้วลักษณะการแสดงความกตัญญูทเวทีของพระ

^{๑๐๐} ชุ.ชา.สตตติ. (ไทย) ๒๘/๑๘๓/๘๔.

^{๑๐๑} ชุ.ชา.อสิตติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๔๖๔.

^{๑๐๒} ชุ.ชา.ตีสติ. (ไทย) ๒๗/๘๖/๕๕๒.

โพธิสัตว์ต่อบุพการีในชาติก เรื่องนี้ก็คือการยอมสละชีวิตของตนเองเพื่อปกป้องชีวิตบิดาให้รอดพ้นจากการถูกยักษ์กิน

จากการศึกษาเรื่องของความกตัญญูที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แสดงถึงเรื่องของความกตัญญูต่อบิดามารดาในลักษณะต่างๆ เช่น ภิกษุปรนนิบัติมารดาด้วยอาหารที่บิณฑบาต เป็นต้น เพราะบุคคลที่ยึดมั่นและประพฤติปฏิบัติคุณธรรมคือความกตัญญู ต่อบิดามารดา ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในปัจจุบันและโลกหน้า

สรุป ความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่ได้กล่าวมาข้างต้น ได้แสดงถึงเรื่องของความกตัญญูกตเวทีต่อบิดา มารดา เช่น การบำรุงบิดา มารดา ด้วยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้สอย ที่อยู่อาศัย การกระทำความดีเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ บุตรธิดาที่ประพฤติเช่นนี้ ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงาม ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๒.๖ ประโยชน์ของความกตัญญู

ประโยชน์ของความกตัญญู ได้ศึกษาถึง กระบวนทัศน์เชิงเปรียบเทียบโลกกับการแสดงบทบาท กระบวนทัศน์ประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ดังนี้

๒.๖.๑ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) ให้ทรรศนะเปรียบเทียบเรื่องโลกกับการแสดงบทบาทในสังคม ว่า

โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกบท ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉาก ผู้ขายตัว ผู้เก็บตัว ผู้ดูพิเศษ เมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกบทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขายตัวที่กตัญญู ผู้เก็บตัวที่กตัญญู ผู้ดูพิเศษที่กตัญญู เชื่อว่าเป็นคนดี ความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตน เชื่อว่า ความกตัญญู และความกตัญญูนี้คือความดี ที่เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้ว คุณความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้น เหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่^{๑๐๓}

^{๑๐๓} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร), *มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๔๗-๔๔๘.

๒.๖.๒ กระบวนทัศน์ประโยชน์ต่อตนเอง

กระบวนทัศน์ประโยชน์ต่อตนเองได้ศึกษาถึง ประโยชน์ในพระพุทธศาสนา ประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า ดังนี้

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความมกตัญญู ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพระพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชาวนา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับปลีกรรม และสมณพราหมณ์ ด้วยโศกทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชาวนา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับปลีกรรม และสมณพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ‘ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน’ กุลบุตรผู้อันมารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชาวนา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับปลีกรรม และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๐๔}

และเมื่อบุคคลที่มีความมกตัญญูกตเวทิต์สิ้นชีวิตไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนยบุคคลของ บุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงน้อมสักการะและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดา นั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๐๕}

บุคคลที่มีความมกตัญญู ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของ ตาคต ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบบุญ เป็นอันมาก ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๐๔} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

^{๑๐๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อม
ประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึง
สรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์^{๑๐๖}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

- ๑) เป็นสัตบุรุษ^{๑๐๗} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะ
ความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ
- ๒) เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๑๐๘} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี
สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้
- ๓) ประสพแต่ความสุข^{๑๐๙} เนื่องจากประพฤติตนถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยัง
นำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย
- ๔) ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๑๑๐} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรม
อันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย
- ๕) ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต^{๑๑๑} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิด
สวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต

ในมังคลัตถทีปนี ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้กตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาเป็นผู้แม่อันพระศาสดา
ทรงสรรเสริญ ย่อมบรรลุประโยชน์ตน”^{๑๑๒}

กตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาเป็นการก่อให้เกิดผลแก่ตนเองและบุคคลที่อยู่รอบข้างโดย

^{๑๐๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๑๐๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๐๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๑๐๙} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

^{๑๑๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

^{๑๑๑} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๑๒} พระสิริมังคลาจารย์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๘.

เฉพาะบุตรธิดาที่จะได้รับการปลูกฝังคุณธรรมความดีเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิตตนเองนั้น มารดาบิดาซึ่งถือว่าเป็นผู้มีคุณอันยิ่งใหญ่เหนือแผ่นดิน เมื่อผู้ใดได้สนองตอบคุณท่านย่อมได้รับผลเกินประมาณ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการกตัญญูทวดเวท่อมารดาบิดาซึ่งเป็นผลที่จะได้อย่างยิ่งที่เป็นสาระที่แท้จริงของชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนา ๓ ประการ ดังนี้

๑. ประโยชน์ในโลกนี้

ทฤษฎีธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ระดับต้น สามารถเห็นผลได้ในปัจจุบัน หรือเป็นประโยชน์ขั้นตาเห็น เป็นประโยชน์ที่มุ่งหวังในชีวิตเพื่อตอบสนองการดำรงชีพ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ หรือทรัพย์สมบัติ ฐานะ เกียรติ ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข การได้มาหรือแสวงหามาด้วยความชอบธรรม เป็นประโยชน์ในปัจจุบันที่สามารถมองเห็น ทำให้วิถีชีวิตมีความสุขเป็นวิถีชีวิตที่มีคุณภาพเกิดประโยชน์แก่สังคม ทำให้สังคมปราศจากปัญหาวุ่นวาย เป็นประโยชน์ในปัจจุบันที่สามารถมองเห็น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๓๓} ได้กล่าวถึงประโยชน์ในปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

๑. มีสุขภาพดี มีร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ ดำรงชีพอยู่ด้วยความสุข
๒. มีเงินมีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ
๓. มีสถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม
๔. ครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ

ทั้ง ๔ นี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรมและใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นเพราะฉะนั้นบุตรผู้เป็นสัตตบุรุษ ผู้สงบ เป็นกตัญญูทวดเวทื่ บุคคลเมื่อระลึกถึงคุณท่านที่ทำไว้ต่อเราก่อน จึงเลี้ยมมารดาบิดา ช่วยทำกิจของท่าน เชื่อฟังโอวาท ตอบสนองพระคุณท่านดำรงวงศ์ตระกูลสมกับที่ท่านเป็นบุพการี บุตรผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีลย่อมเป็นที่สรรเสริญในสุวรรณสามชาดก กล่าวไว้ว่า “บุคคลใดเลี้ยมมารดาและบิดาโดยธรรม แม้เทวดาก็เฝ้าวยารักษาบุคคลผู้เลี้ยมมารดาและบิดานั้น แม้นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๑๓๔}

^{๑๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๗.

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๘.

^{๑๓๔} ชุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๒๔๔.

ในมาตุโปสกสูตร มาตุโปสกพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระพุทธเจ้าไว้ว่า

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์แสวงหาภิกษาโดยธรรม ได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ข้าพระองค์ทำเช่นนี้ ชื่อว่าทำกิจที่ควรทำหรือไม่” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ชอบยิ่งนัก พราหมณ์ ท่านทำดังนี้ชื่อว่าได้ทำกิจที่ควรทำแท้ด้วยว่าผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก”^{๑๑๕}

๒. ประโยชน์ในโลกหน้า

สัมปรายิกัตถะ^{๑๑๖} ประโยชน์ในเบื้องหน้าหรือประโยชน์ที่ล้ำเลิศยิ่งกว่าเป็นประโยชน์ชั้นเลิศตาเห็น จะมองเห็นกันเฉพาะหน้าหรือผิวดินในภายนอก เกี่ยวด้วยชีวิตด้านในหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตเป็นจุดมุ่งหมายชั้นสูงขึ้นไป เป็นความอบอุ่นซาบซึ้งสุขใจด้วยศรัทธามีหลักใจเป็นความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพาสแต่การสุจริต เป็นความอิมใจในชีวิตมีคุณค่าที่ได้เสียสละทำประโยชน์ เป็นความแจ่มใสมั่นใจที่มีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้ เป็นความโล่งจิตมั่นใจว่าได้ทำกรรมดีมีทุนประกันภพใหม่ เป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้วเป็นความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม มีความสงบสุขทางใจตลอดจนคุณวิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิต คือ ฌาน สมาบัติ พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีพรหมบุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบุรพเทพ บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีอาหุไนยบุคคลภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพเทพนี้เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า บุรพาจารย์ นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี่เป็นชื่อของมารดาบิดาชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาพระพุทธเจ้าได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว สรุปรว่ามารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย^{๑๑๗}

^{๑๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗.

^{๑๑๖} พระครูศรีนิคมพิทักษ์ และคณะ, หนังสือสวดมนต์ ทำวัตรเช้า-เย็น แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๔.

(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๑๑๗} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๖.

ในอุบาสกผู้เลื่อมใสศรัทธา ที่ไม่เชื่อคำยุยงของภรรยาไล่มารดาของตนออกจากบ้าน กลับไล่ให้ภรรยาไปสู่สกุลเดิม และต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดเชตวันพังงธรรมแล้วบรรลุนิพพาน ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาบิดาย่อมประสบสัมปราชัยกิตติประโยชน์เบื้องต้น เมื่อตายจากโลกนี้ไปแล้วไปเกิดโลกสวรรค์หรือพรหมโลกทีเดียว

๓. ประโยชน์สูงสุด

ปรมัตถะ^{๑๑๘} ประโยชน์อย่างยิ่งยวดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระที่แท้จริงของชีวิต ถือว่าเป็นจุดหมายอันสูงสุดในชีวิต เป็นประโยชน์ระดับโลกุตตรธรรม เป็นความสุขของพระอริยบุคคล อันมิใช่วิสัยของปุถุชน ไม่หวั่นไหวไปตามความผันผวนปรวนแปรต่างๆ ไม่ผิดหวังเศร้าปีบคั่นจิตเพราะความยึดติดถือมั่น ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหลุดพ้นจากกองกิเลสทั้งปวง ดับทุกข์ดับอวิชชา ดับตัณหา และอุปาทานความยึดมั่นโดยสิ้นเชิง

ในเรื่องภิกษุผู้เลื่อมใสศรัทธา พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การเลื่อมใสศรัทธาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย” แล้วทรงประกาศสังฆธรรม เมื่อจบสังฆธรรมภิกษุผู้เลื่อมใสศรัทธาบิดานั้นบรรลุนิพพาน^{๑๑๙} นักวิชาการได้กล่าวถึงประโยชน์ของความกตัญญูไว้ดังนี้

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ)^{๑๒๐} กล่าวถึง การสร้างจิตใจของบุตรหลานให้มีคุณธรรม เป็นเครื่องประดับประดาจิตใจ วิธีเลี้ยงดูอบรมบุตรหลานของมารดาบิดาให้มีความกตัญญูกตเวทีตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางอบรมสั่งสอนสำหรับพ่อแม่และผู้ปกครองที่มีเด็กๆ ในความดูแลให้มีชีวิตอยู่ในครอบครัวและสังคมอย่างมีความสุข โดยท่านปัญญานันทภิกขุ ได้ให้ทัศนะไว้อย่างน่าสนใจในหลายๆ เรื่อง เช่น เรื่องการปลูกนิสัยที่ดีสำหรับลูก ความกตัญญูกตเวที เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ ความกตัญญูกตเวที คุณธรรมที่ขาดเสียไม่ได้และแนวทางสร้างความกตัญญู

^{๑๑๘} พระครูศรีนาคพิทักษ์ และคณะ, หนังสือสวดมนต์ ทำวัตรเช้า-เย็น แพล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๔-๒๐๕

^{๑๑๙} พระสิริมงคลจารย์, มงคลดัตถิณี แพล เล่ม ๒, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐๗.

^{๑๒๐} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกต้องปลูกนิสัยที่ดี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

กตเวที เป็นต้น อันแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีว่าเป็นคุณธรรมช่วยประดับประดาหรือช่วยค้ำจุนชีวิตและสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

พุทธทาสภิกขุ^{๑๒๑} กล่าวถึงบุญคุณที่อยู่เหนือศีรยะและน้ำสำหรับดับไฟในชีวิต สาระของเรื่องบุญคุณที่อยู่เหนือศีรยะ คนที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมรู้ถึงทุกสิ่งในโลก รู้คุณค่าของสิ่งทำให้โลกสงบร่มเย็น ชีวิตของคนเราเมื่อเกิดมาไม่ว่าจะอยู่ในวัยไหน ประกอบอาชีพอะไร ต้องมีความรู้ธรรมะไว้เป็นน้ำดับกิเลสเพราะการที่เราอยู่โดยไม่มีธรรม ก็ย่อมประสบแต่ความทุกข์ ไม่มีความสุขที่แท้จริง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
๓. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท
๔. ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ
๕. ทำให้เกิดขันติ
๖. ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี
๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี
๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม
๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ
๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย
๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๑๒๒}

^{๑๒๑} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๒๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

๒.๖.๓ กระบวนทัศน์ประโยชน์ต่อสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูทวีย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล” ^{๑๒๓}

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นนั้น” ^{๑๒๔}

“ผู้ใดทอถักด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับนักปราชญ์ย่อมมีผลอย่างนั้น” ^{๑๒๕} “ปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งไม่เป็นเรื่อง” ^{๑๒๖}

“พึงมองเห็นคนมีปัญหา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาซ่มสี เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คนเช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง” ^{๑๒๗}

“พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพรั่นสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำเช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ” ^{๑๒๘}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ” ^{๑๒๙}

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็นตัวเอง” ^{๑๓๐}

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมู่มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้” ^{๑๓๑}

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา, ถ้าไม่ได้สหายที่มีปัญญาปกครองตน พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำความชั่ว” ^{๑๓๒}

^{๑๒๓} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๑๒๔} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๒๕} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๒๖} ชุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๙๖/๔๑๒.

^{๑๒๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๑๒๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๑๒๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

^{๑๓๐} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๑๓๑} ชุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

^{๑๓๒} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๘.

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โศภารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จักประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๑๓๓}

“การฟังธรรมตามกาล...การสนทนาธรรมตามกาล นี่เป็นอุดมมงคล”^{๑๓๔}

แนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคมเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหาสมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๑๓๕}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึกในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้นความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยังก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๑๓๖}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูเป็นเบื้องหน้าระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้น บุคคลเมื่อได้ทำคุณต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เขาสามารถทำให้กลายเป็นพระ ทำโยกให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง แล้วจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๑๓๗}

^{๑๓๓} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๑๓๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๑๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^{๑๓๖} พุ.ชา.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๗/๗๓/๒๙๗.

^{๑๓๗} พุทธทาสภิกขุ , กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐที่สุด คือ ความที่มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่ศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำความดีเพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตน ๆ ให้พ้นหนี้หนี้ และถ้าหัวใจของคนทุกคนในโลกนี้ เต็มไปด้วยความกตัญญูจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะเป็นโลกที่งดงามยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลก

สรุป ประโยชน์ของความกตัญญู มี ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคม ประโยชน์ต่อตนเองคือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุด ส่วนประโยชน์ต่อสังคม คือทำให้สังคมมีความเอื้อเฟื้อต่อกัน ทำให้มีมิตรที่ดี เมื่อบุคคลมีความกตัญญูทวาทะที่จะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายแก่สังคมและส่วนรวม เพราะความกตัญญูเป็นพื้นฐานของความดี

๒.๗ โทษของการไม่มีความกตัญญู

บุคคลที่ไม่มีความกตัญญู ย่อมสร้างความเสียหาย ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม ดังนี้

โทษของการไม่มีความกตัญญู ได้มีการศึกษาถึง กระบวนทัศน์ที่มีโทษต่อตนเอง และกระบวนทัศน์ที่มีโทษต่อสังคม ดังนี้

๒.๗.๑ กระบวนทัศน์ที่มีโทษต่อตนเอง

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทวาทะ เรียกว่าคนอกตัญญู ย่อมประสบความเสื่อม ไม่มีความสุข ความเจริญ และถูกติเตียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุคติ ดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย^{๑๓๘}

^{๑๓๘} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

อีกประการหนึ่ง คนอกตัญญู มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น สิ่งอื่น ทั้งคอยจ้องโทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอาัดเอาเปรียบคนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อน มนุษย์ในที่สุด ดังข้อความว่า

คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้^{๑๓๙} และผู้ใดไม่รู้จักคุณค่าความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลัง ย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้^{๑๔๐}

พระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักรับรู้คุณค่าที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่รู้จักคอย ๆ หลีกห่างจากไป และเป็นคนที่น่าตำหนิ แม้แต่ การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูก็ไร้ประโยชน์ ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้น ก็ไร้ประโยชน์ แม้ ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ตำว่าบุคคลนั้น พึงคอย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย^{๑๔๑}

เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉันทิ ความดีที่ทำในคนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่ งอกงาม ฉันทิ^{๑๔๒} ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน สาขเสนาบดีเพื่อนของพระองค์เป็นคนมีความคิดต่ำทราม อกตัญญู ประทุษร้ายมิตร กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้^{๑๔๓}

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู จะถูกประณามว่าเป็นคน อกตัญญู ถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกตัญญูเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติของคนดี การทำความดีกับคนอกตัญญูย่อมไม่มีผลดี ท่านเปรียบเหมือนกับการหว่านพืชลงในไฟ ย่อมมอดไหม้ เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลดี เหมือนหว่านพืชลงในดินดี

^{๑๓๙} พุ.ชา.นวก. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

^{๑๔๐} พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

^{๑๔๑} พุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๓๒/๑๖๒.

^{๑๔๒} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๗๗/๓๓๕.

^{๑๔๓} พุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๕๑/๓๔๗.

พระมหาบุญเพียร บุญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ได้ศึกษาลักษณะของคนอกตัญญูสรุปไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณบุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจจะเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาดูด้วยซ้ำไป

๒. เป็นคนเลวทราม ท่านกล่าวว่า “บุคคลที่อาศัยร่มเงาของต้นไม้ได้ ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น ผู้ที่กระทำชื่อว่าเป็นคนเลวทราม” เพราะความกตัญญูทวายเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี (นิมิตต์ สารูปาน กตัญญูทวาทิตา) เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อว่าเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงาน หรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มิประโยชน์สำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่า เก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ เพราะขอนไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่น ๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแหม่คินเดียว หรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแหม่แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่เนรคุณต่อผู้มีพระคุณเมื่อน้อย ย่อมมีแต่ความเสื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญูย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์
ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก^{๑๔๔}

๒.๗.๒ กระบวนทัศน์ที่มีโทษต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูบ้าง คน
เนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาล การคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคน
อกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาความไม่น่าพอใจ เช่น การนินทา

ในพระพุทธศาสนาแสดงโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๑๔๕} คือ

๑. มีนิกเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. มีนิกเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. มีนิกเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. มีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
๕. มีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. มีโจรเป็นมิตรสหาย

ดังนั้น ถ้าบุคคลคบคนอกตัญญูซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตร แม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็
พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า

ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่ว แต่เกลือกกลัวกับผู้ทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางในกรรมชั่ว
และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่ง ๆ ขึ้น”^{๑๔๖}

“ผู้คบคนเลว ย่อมพลอยเลวลง”^{๑๔๗}

^{๑๔๔} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบัน
ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๑๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔.

^{๑๔๖} ชุ.อิตี. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๔๗} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๕/๑๕๘.

“ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบคา ใบคาย่อมเหม็นกลิ่นปลาคละคลุ้ง, การเกลือกกลั้วคนพาลย่อมมีผลอย่างนั้น” ^{๑๔๘}

การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะ มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญมิได้เลย

พระพุทธศาสนาแสดงลักษณะของมิตรเทียมไว้ ๔ ประการ ^{๑๔๙} ดังนี้

- (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
- (๒) มิตรดีแต่พูด
- (๓) มิตรพูดประจบ
- (๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตกระทำความดีกับคนอกตัญญูย่อมไม่ได้ผล ท่านเปรียบเหมือนกับการหว่านพืชลงไปในไฟ ย่อมจะมอดไหม้เสียเปล่า ดังนั้น คนอกตัญญูเป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป เพราะคนอกตัญญูเปรียบเหมือนอมิตรผู้มีดาบในมือ ^{๑๕๐}

นอกจากนี้พบว่า คนอกตัญญูมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ ที่เป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี เช่น พ่อแม่ ผู้ที่มีอุปการคุณแก่เขา เมื่อพ่อแม่แก่ลงไม่สามารถที่จะทำงานเลี้ยงเขาได้ คนอกตัญญูอาจจะมีความรู้สึกว่า พ่อ แม่ เป็นตัวถ่วงความเจริญ ซึ่งลูกอกตัญญูสามารถจะทอดทิ้งพ่อแม่ให้อยู่โดยไม่ได้ดูแลเอาใจใส่ และกำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

^{๑๔๘} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙.

^{๑๕๐} มงคล. (บาลี) ๑/๓๐/๒๔.

คนอกตัณญ์อยู่ในที่ใด ย่อมทำให้คนในที่นั้นมีชีวิตที่หาความสุขได้ยาก ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก ดังพุทธพจน์ว่า “ผู้คบค้าสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกลี้้นกาลนาน การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู”^{๑๕๑}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

คนในโลกแต่ละคนยังไม่รับรู้ในความเป็นหนี้บุญคุณของกันและกัน อย่างที่จะแยกกันไม่ออกยิ่งขึ้นเพียงใด ก็ยิ่งทำให้โลกเต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิง โหดร้ายทารุณ และเกิดลัทธิการเมืองอันทำให้โลกระส่ำระสายมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้ไม่รู้คุณของป่า ย่อมทำลายป่าเสีย ด้วยความเห็นแก่ตัวข้างเดียว จนลูกหลานไม่มีไม้จะปลูกเรือนกันอีกต่อไป จนห้วยหนองคลองลำธารเหือดแห้ง เพราะป่าอันเป็นกำเนิดน้ำนั้นถูกทำลายหมด ไม่มีความชื้นของป่าจะคายน้ำออกมาเป็นลำธาร และจะดึงดูดเมฆฝนให้มาตกเป็นฝน ณ ที่นั้นจนเพียงพอ^{๑๕๒}

ดังนั้น การอยู่ร่วมการคบค้าสมาคมกับคนอกตัณญ์มีแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หาความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับบอสรพิษ เพราะคนอกตัณญ์เป็นคนเห็นแก่ตัว เอาใจเอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว มักจะลบลู่ดูหมิ่นผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัณญ์ และไม่ควรเป็นคนอกตัณญ์ คนที่ไม่มีความกตัญญู เรียกว่าอกตัณญ์ ย่อมประสบความเสื่อม ไม่มีความสุข ความเจริญ ย่อมไปสู่ทุกคติ เพราะบุคคลที่ไม่มีความกตัญญู ถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าไม่มีคุณสมบัติของคนดี และสร้างความเสียหายแก่สังคม

สรุปรวม การศึกษาความกตัญญูทศเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีการศึกษาถึง ความหมายตามพระไตรปิฎก ความหมายตามพจนานุกรม และความหมายตามทัศนะของผู้รู้ประเภทของความกตัญญู มี ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า ความกตัญญูต่อพระสงฆ์ ความกตัญญูต่อบิดามารดา ความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ความกตัญญูต่อญาติ เป็นต้น ความสำคัญของความกตัญญูมี

^{๑๕๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

^{๑๕๒} พุทธทาสภิกขุ , กตัญญูทศเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, อ้างแล้ว, หน้า ๒-๓.

ความกตัญญูทเวทีที่เป็นพื้นฐานของคนดี เป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นบุคคลที่หาได้ยาก ความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมก่อให้เกิดมงคลชีวิต ลักษณะของความกตัญญู มี ตามทัศนะของท่านผู้รู้ และในพระไตรปิฎก ประโยชน์ของความกตัญญู มี ภาระบวทศน์เชิงเปรียบเทียบโลกกับการแสดง และภาระบวทศน์ประโยชน์ต่อตนเองและสังคม โทษของความกตัญญู มีภาระบวทศน์ที่มีโทษต่อตนเอง และมีโทษต่อสังคม ดังกล่าว